

A korszerű iskola belső szerkezete

KELEMEN PÉTER

A hagyományos iskola belső tagolódása

Célképzetek

A XVIII. század végén Európa-szerte létrejött közoktatás örökölte a korábbi időszak intézménystruktúráját. Márpedig ez a szerves fejlődés útján, évszázadok alatt kialakult szerkezet a *rendi társadalom viszonyait tükrözte*. Benne a rejtett tanterv és a nyilvános tanterv példaszerű egybeesését csodálhatjuk. A *klassisokra* tagolt iskola, amelyben a tanítás és a tanulás folyamata térben és időben elkülönült egymástól, aztán a szociális- és képesség-szempontok alapján belsőleg is szabdalt, de bizonyos autonómiával rendelkező diák-társadalom pontos tükörképe volt az iskolán kívüli világnak.

Ez a kettős egybeesés a célképzetek problémamentes konzisztenciájának következménye volt. Az iskola öntudatosan vállalta *szocializációs feladatát*: egyértelmű, a társadalomban általánosan vallott, a közelekedést meghatározó csoportok által teljes mértékben elfogadott *normarendszer* átörökítését kívánta végrehajtani.

Alapvetően kétféle tevékenység szolgálta ezt a célt: tanári oldalról nézve az *ismeretátadás*, amely a diák számára túlnyomóan reprodukív jellegű (gyakran szó szerinti) tanulást jelentett, s a kész ismeretek kritika nélküli elfogadásán és azok élethossziglannál is tágabb intervallumon keresztül érvényesülő változatlanságán alapult. Következménye volt a hierarchiában betöltött pozícióhoz fűződő vitathatalan *tekintély*, amely az iskola nevelő tevékenységének kulcskategóriája volt.

A nevelés a modernizáció előtti iskolában a *normák interiorizációjával* volt azonos. Ennek eszközül szolgált a szigorú *szokásrend* kialakítása, mely formák, rituálék és függelmi viszonyok együttesét jelentette. Ilyen forma volt az egyenruha, a füzetek külalakja, a termek dekorációja, kollégiumokban a katonás körletrend. Szertartások nyitották és zárták az iskolai tevékenység egyes szakaszait (óra kezdete, vége stb.), az iskola életében részt vevő felnőttek és gyermekek társadalmában szoros hierarchia érvényesült: a felsőbb évfolyamosok előljárói voltak az alsósoknak, de még az adott klasszon belül is létrejött a tanári kar kontrollja alatt álló belső tagozódás. Szembetűnő különben, hogy e szokásrend ideálképe nem volt más, mint a hadsereg.

A reformpedagógia színrelépése

A közoktatás ezt az intézménytípust vette át és őrizte meg az egész XIX. századon keresztül. A XX. század elején jelennek meg azok a reformpedagógiai irányzatok, melyek a *gyermekközpontúságot* hirdetik meg, szakítani akarnak a hagyományos intézményszerkezettel, ahogy fogalmazták: „iskolátlantani” kívánták az iskolát.

Bár a reformpedagógiai irányzatok által megteremtett *alternatív* iskolatípusok sehol nem értek el szignifikáns mértéket az iskolarendszerben, egy fél évszázad alatt átfomálták a hagyományos iskolákat. Erre az adott lehetőséget, hogy megváltozott az iskolákkal szemben támasztott társadalmi igény.

A modernizációs kihívás

Józsa Péter a következőképpen jellemzi az iskolával szembeni igények változását a posztindusztriális társadalomban: „Néhány száz évvel ezelőtt a zárt, tradicionális, patri-

archális viszonyok között az egyén – különösen a dolgozó ember – életútja meg volt szabva, s szinte minden lehetséges élethelyzetre elő volt írva, mit kell tennie, hogyan kell állást foglalnia és viselkednie. Ma ez az állapot már elképzelhetetlen számunkra. A tradicionális szerkezetben a kultúra (...) azt jelentette, hogy az egyének ismerik a viselkedést szabályozó előírások összességét, és belsőleg azonosulnak velük. Itt tehát a kultúra a rend interiorizációja volt. Természetesen a mi világunkban is vannak szabályok, de ezek – hol robbanásszerűen, hol hosszabb időre elhúzódóan, hol szinte észrevétlenül – minduntalan érvényüket veszítik, átalakulnak. (...) S ebben az állapotban a kultúra azt a képességet jelenti, hogy a mindennapi viszonyok szövevényében eligazodjunk, hogy az élethelyzetek sokaságát a régi értelemben vett szabályozás nélkül meg tudjuk oldani. Ehhez viszont belsőleg el kell sajátítanunk azokat az értékeket, amelyekhez igazodni lehet. Ezért ennek a civilizációnak a kultúrája (...) az értékek interiorizációja.”

Míg a fejlett nyugati államokban századunk ötvenes éveiben végbement az az iskolai reformfolyamat, amely szakított a rendi időkben kialakult intézménytípus hagyományával, az Elbától keletre a tradicionális oktatás megőrizte hadállásait. Nálunk csak a hatvanas években indult meg – elsősorban a pedagógiai módszertan területén – a gyermekközpontság terjedése, ám a szervezeti keretek változatlanok maradtak. A mai helyzetet egy sajátos *kettős kötöttség* jellemzi: pedagógusok, diákok és szülők pontosan tudják, milyen iskola felelne meg leginkább a modern kor követelményeinek, ám a kívánt ideális állapotot – különböző elháríthatatlannak látszó tényezők miatt – elérhetetlennek, megvalósíthatatlannak tartják. A korszerű iskola pedagógiai módszerei és szervezeti keretei jelenleg az *alternatív intézményekbe*, vagy az egyre csökkenő számú *bemutató órákra* számúzva lappanganak.

A gyermekközponú iskola

A rendi hagyományokat őrző iskola átalakításának igen sokféle feltétele van: alaposan végig kell gondolni az oktatás célrendszerét, megfelelő tartalmi szabályozásra van szükség, a maitól eltérő pedagógusképzési szisztémát kell létrehozni, s a finanszírozási rendszerben figyelembe kell venni, hogy a korszerű iskolában folyó oktatás-nevelés drágább, mint a hagyományos.

A korszerű iskola célrendszere

Minden iskolarendszer alapvetően kétféle célképzet közül választhat: s habár az ötvenes évek óta nemigen találhatunk olyan iskolafenntartót, amelyik *ne mindkét* cél követését hangoztatná, egyértelműen lehet minősíteni az egyes iskolarendszereket aszerint, hogy melyik súlypontjai helyezkednek el egy *szocializációs*, és melyiké egy *személyiségközpontú* rendszer irányában.

A szocializációs típusú célrendszer a gyermeket azzal a tudással akarja felvértezni, amely a *társadalmi beilleszkedéshez* szükséges. Minél hamarabb a pályaválasztás felé akarja terelni, s erőteljesen irányítja tanulási tevékenységét. Nagyobb szerepet tulajdonít az ismereteknek, mint a készségeknek, a *reproduktívitásnak*, mint az önálló alkotásnak.

A személyiségközpontú célrendszer a gyermekben rejlő lehetőségeket igyekszik kibontani, az iskola legfontosabb feladatát a *képességfejlesztésben* látja. Az ismereteket inkább *felfedeztet*i, semmint szemlélteti, a *kreativitásnak* nagyobb szerepet szán, mint a felidézésnek.

Hangsúlyozom, elképzelhetetlen olyan iskola, amely kizárólag az egyik célrendszer jegyében szervezné tevékenységét, ám jellegadóan elválik egymástól az a két típus, amelyik az egyik, illetve a másik irányban helyezi el a súlypontokat.

A rugalmas belső tagolódás

A korszerű iskola nem az *osztályt* és az *évfolyamot* tekinti alapvető szervezési elvének, hanem a különböző szempontok alapján létrejövő *tanulócsoportot*. Mindez ugyanakkor az életkor függvénye is: minél fiatalabb korú a gyermek, annál inkább kötve van saját,

homogén korosztályú kiinduló csoportjához (ez a voltaképpeni osztály), kezdetben (6-10 éves kor között) csak az óraszám bizonyos töredékét kitevő *csoportbontási* lehetőséget véve igénybe. A csoportbontás ebben a kezdeti szakaszban elsősorban a felzárkóztatást, illetve a speciális hátrányok leküzdését (dyslexia, beszédhibák stb.) szolgálja, az egyéni oktatási igények kielégítése szakkörzerű *tanfolyami* keretekben valósul meg.

Tízéves kor után a csoportbontás funkciója megváltozik: lehetőséget nyújt arra, hogy a tanulók egyes csoportjai különleges oktatási igényeiket elégítsék ki annak keretében. A mindenkire nézve kötelező, az *alapvizsgára felkészítő*, osztálykeretben folyó oktatás időkerete tovább csökken (10–16 éves kor távlatában 2/3–1/3 közötti arányban). A diákok – érdeklődésük szerint – választhatnak, melyik tantárgyból veszik igénybe pusztán az alapképzést, s melyikből a magasabb színvonalú extra szolgáltatást nyújtó *különórákat*: a továbbra is működő felzárkóztató programok látogatására az iskola kötelezheti is a megfelelő eredményt el nem érő tanulókat. Ez helyettesíti a *pótvizsga* és az *évisméltés* intézményeit, amelyek ebben az iskolában *nem léteznek*.

A különóra tantervét az erre vállalkozó tanárok készítik el, összehangolva a felsőbb iskolafokozat követelményeivel. 14 éves korig a különóra évfolyamonként szerveződik, homogén csoportként, ezután lehetőség nyílik heterogén életkorú csoportok szervezésére is. A tanulók számára a küszöböt az alapvizsga letétele jelenti: akik ezt sikerrel teljesítették, s átléptek a középfokú oktatásba, választhatják a nagyobb alternatívát képviselő, már és az alapfokú felsőfokú képzés igényeit szem előtt tartó, az *érettségi vizsga high level* fokozatára felkészítő, tanfolyamszerű *fakultációs órákat*, illetve szakképzési vagy comprehensív típusú intézmények esetén a szakképző órákat.

A középfok specialitása az *önképzőkör*. Ezek a tanulók autonóm intézményei, amelyeket a szakcsoportvezető tanárok felügyelnek. Tematikáját maguk a résztvevők határozzák meg, s ők kérik föl a megfelelő személyeket a foglalkozások vezetésére. (Ez a személy nem csak az adott iskola tanára, s egyáltalán, nem csak tanár lehet). Az önképzőkör a már és az alapfokú képzésben folyó szakköri foglalkozások megfelelője, s helye az *órarend szabad sávjában* található.

Ahhoz, hogy az iskola az *alapórakon* felül a különóra (fakultáció) és a szakkörök (önképzőkörök) intézményeit működtetni tudja, szükséges a legalább négy évfolyam, és legalább három párhuzamos osztály megléte alap-, illetve középfokon. Így lehet ugyanis biztosítani, hogy a legalább heti két órás tantárgyak esetében egynél több tanár álljon a diákok rendelkezésére.

A foglalkozások fent vázolt struktúrája mindenfajta iskolatípus esetében megvalósítható. Comprehensív iskolákban nyilvánvalóan az alapóra tekintetében is különbség van az egyes évfolyamokon belül az osztályok programja között. A fakultációs órákat és a szakköröket, illetve önképzőköröket természetesen lehet (sőt célszerű) közösen szervezni, illetve megadni a lehetőséget a szabad, képzési iránytól független tanfolyamválasztásra.

Az intézmény egésznapos munkarendben dolgozik. Ezen belül kijelöli az *alapóra sávját* vagy *sávjait* (lehet egy délelőtti hosszabb, s egy kora délutáni rövidebb sáv is), s a *szabad sávot* a különóra, fakultáció, szakkörök és önképzőkörök számára. E sávban lehetséges a hitoktatás is.

Az iskola saját bizonyítványban dokumentálja az alapórakon és a különórakon, illetve fakultációkon elért eredményeket. E bizonyítvány érvényét, felhasználhatóságát az oktatási törvénynek kell rendeznie, megkülönböztetve azt a fokozati vizsgák érvényességétől.

Az iskola társadalmi funkciója

A korszerű iskola szorosabb és több szálon futó kapcsolatba lép társadalmi környezetével (a szülőkkel illetve a beiskolázási körzet lakosságával, úgyis, mint potenciális szülőkkel), mint a hagyományos iskola.

Egyrészt beiskolázási politikája aktívabb annál. Programját, szolgáltatásait, a különóra és fakultációk tematikáját megfelelő időben nyilvánosságra hozza. Önkormányzati fenntartású iskola esetében kerüendő a felvételi vizsga intézményesítése. Az ilyen iskola

köteles felvenni a körzetébe tartozó jelentkezőket, a körzeten kívüliek esetében figyelembe veheti az előző teljesítményeket (ha ilyen van: pl. korábbi évfolyamok bizonyítványát, fokozati vizsga eredményét, előképzettséget).

A társadalmi kapcsolatok másik formája a lakosság számára nyújtott szolgáltatások rendszere. Az iskola megnyithatja könyvtárát a helyi lakosság számára, bizonyos foglalkozásait nyitottá teheti, szervezhet kifejezetten nekik szóló foglalkozásokat (díjazás ellében is).

E kategóriába tartozik a diákautonómia kérdése. Az iskola a társadalmi praxisra is felkészíti tanulóit, ezért intézményes kereteket biztosít a diákönkormányzat működésének. Az önkormányzat az SZMSZ-ben rögzített jogokkal rendelkezik, s bizonyos költségke-ttel is. Társadalmi kapcsolatai tekintetében is önálló.

A korszerű iskola működésének peremfeltételei

Ahhoz, hogy az iskolának rugalmas belső szerkezete és sokoldalú programkínálata legyen, a képzési szinteket és az iskolafokozatokat törvényben kell meghatározni, megalkotni a NAT-ot és a vizsgakövetelményeket, bevezetni a vizsgarendszert és a kétszintű érettségit. Ugyancsak nélkülözhetetlen feltétel a nagyobb anyagi ráfordítás, hiszen a csoportbontás kiterjesztése alacsonyabb csoportlétszámokat eredményez.